

ERNEST GARCIA

Marxisme ecològic?

Translimitació, davallada, funcionalisme i filosofia de la praxi

Prenc una idea de Michael Löwy com a punt de partida de la meua intervenció: la crisi ecològica obliga a redefinir el marxisme per tal d'alliberar-lo de la fixació en el productivisme. Ara bé, és possible això?, com seria un marxisme alliberat de productivisme? En un repàs essencial, caldrà tenir en compte aspectes com el següents.

El jove Engels de l'article pioner sobre l'economia política del 1844, amb la seua emfàtica afirmació que mai no hi hauria superpoblació, perquè no hi ha res que siga impossible per a la unió de la ciència i el treball.

Ernest Garcia (Alacant, 1948) és catedràtic de Sociologia de la Universitat de València. Autor entre altres d'*El trampolí fàustic. Ciència, mite i poder en el desenvolupament sostenible* (Germania, col·lecció Sagitari, 1995) i *Medio ambiente y sociedad. La civilización industrial y los límites del planeta* (Alianza Editorial, 2004)

El present text transcriu, traduïda de l'anglès al català, la ponència presentada, en resposta a la invitació dels organitzadors, el 8 de juny de 2017, a la sessió plenària sobre *Filosofia de la praxi i crisi ecològica*, a la XXI Conferència Internacional «Philosophie der Praxis angesichts der Krisen der gesellschaftlichen Naturverhältnisse und des Politischen», organitzada pel Berliner Institut für Kritische Theorie (InkriT) amb la col·laboració de la secció berlinesa de la Fundació Rosa Luxemburg. La sessió va incloure altres dues ponències, a càrrec de Michael Löwy («Praxis and Nature») i de Wolf Dietrich Schmied-Kowarzik («Philosophie der Praxis und das dialektische Verhältnis zur Natur»), fou moderada per Uta von Winterfeld, del Wuppertal Institut, i va donar lloc a un debat animat i instructiu. Per tal de facilitar una contextualització precisa de l'argument, he afegit al final una llista breu amb algunes referències bibliogràfiques significatives (a més, òbviament, de les obres de Marx i Engels). El text original no incloïa bibliografia pel fet que es tractava d'una intervenció oral davant d'un públic força avesat a la temàtica

L'Engels de la carta a Lange de 1865, per a qui les campanes d'alerta haurien de repicar només si en el futur, en un futur indubtablement remot, després d'haver posat en conreu totes les terres existents amb les tècniques més avançades, continuava havent-hi fam al planeta.

El Marx jove per a qui el comunisme significaria la victòria definitiva sobre l'antagonisme home-natura.

El Marx madur, que va creure —a les *Teories de la plusvàlua*— que podia invocar Darwin per tal de refutar Malthus.

La tesi, continguda al primer volum d'*El capital*, segons la qual la supressió de les relacions de producció capitalistes crearia les condicions per aturar la tendència del capitalisme a soscar les dues fonts de tota riquesa, la terra i els treballadors.

L'anàlisi de la «bretxa metabòlica» oberta per la incapacitat de la ciutat capitalista per a reintegrar els seus residus orgànics a les terres agrícoles ha estat interpretada de vegades (per Foster, per exemple) com a fonament racional per a trobar un «Marx ecologista» (del tipus d'ecologisme que creu que el desenvolupament pot esdevenir sostenible). La meua lectura, en canvi, és que el que s'expressa en aqueix context és més aviat una reafirmació molt intensa de la fe productivista, segons la qual la destrucció capitalista de la fertilitat del sòl pot ser superada mitjançant una combinació de ciència moderna i noves relacions econòmiques: Liebig *més* comunisme. Noves relacions de producció que possibiliten que les fonts de la riquesa col·lectiva brollen amb molta més abundància, segons la famosa fórmula de la *Crítica del Programa de Gotha*.

Tots aquests elements justifiquen la interpretació segons la qual el marxisme no creu en l'existència de límits naturals absoluts i sí que manté, en canvi, que cada mode de producció genera una forma particular de dinàmica demogràfica i de proveïment de recursos naturals. Tots aquests elements tenen una cosa en comú: un principi antropològic que proclama que la potència creativa del treball pot imposar-se a les constriccions de la natura. És el mateix principi invocat per Nikolai Bukharin al seu manual de sociologia marxista: les matèries primeres són un producte del treball i no es troben sense més en la natura, com no hi trobaríeu sense més un quadre del gran Rafael.

Si el productivisme marxista és tot això —i jo crec que sí que ho és—, llavors caldrà replantejar la pregunta inicial: ¿realment pot el marxisme desfer-se de tot això i tanmateix preservar el seu sentit i la seua significació?

Si he de dir la veritat, em sembla més aviat difícil. Caldria una interpretació alternativa, que hauria de partir d'acceptar l'autonomia de l'ecologia, és a dir, admetre que hi ha *límits naturals absoluts* que no poden ser esquivats mitjançant innovacions tecnològiques o reformes polítiques de l'organització social.

Aquesta interpretació pot trobar-se en el moment més darwinià de Karl Kautsky, quan reivindicava el nucli racional del malthusianisme, tot argumentant que el socialisme, en millorar les condicions materials dels treballadors, n'augmentaria el nombre, consum i pressió sobre els recursos naturals, amb els consegüents efectes deleteris que només podrien ser evitats per mitjà d'un control conscient i deliberat. Històricament, aquesta línia va ensopegar amb les tensions derivades del fet que «Marx + Malthus» ha estat sempre un còctel d'allò més fort.

En el mateix sentit es pot evocar la noció de societat homeostàtica de Wolfgang Harich, que combina el creixement zero amb un igualitarisme radical com a resposta a la crisi ecològica. És clar que el mateix Harich ja va dir que això seria el comunisme de Babeuf, no el de Marx. En cert sentit, tot això es pot trobar també en Bahro, als anys de la seua transició del roig al verd.

Manuel Sacristán ho va sintetitzar així: aquesta és una visió per a la qual el socialisme ja no és un llibertarisme de l'abundància i és concebut, en canvi, com un igualitarisme de l'escassetat. Pertoca preguntar-se, aleshores: és encara marxisme el resultat d'aquesta línia de raonament? Un eco-marxisme? És difícil dir-ho. La qüestió roman oberta. Des dels primers passos del marc conceptual ecosocialista, d'ençà per exemple del treball d'Elmar Altvater, la tensió no s'ha gestionat satisfactoriament.

Dubte molt que es pugui anar gaire més lluny per aquest camí. Trenta anys de bloqueig teòric semblen bastant. Així que m'estime més prendre una altra direcció, més metodològica que no pas escolàstica (o fidel a la doctrina), tot suggerint que la filosofia de la praxi, en un sentit bàsic, directe, en tant que reflexió originada en l'experiència històrica concreta, pot ajudar a trobar alguns camins practicables per a circular per les cruïlles dels debats ecològics i socials d'avui.

Quan parlem de com la civilització industrial ha ultrapassat els límits del planeta, parlem d'un fenomen que s'ha esdevingut en pocs decennis. Molt pocs. En un moment tan proper en el temps com 1950, el món estava encara mig buit. Només trenta anys després d'aqueixa data, tant la població com l'economia havien esdevingut ja insostenibles. Un procés així no té precedents, és una mena de megacrisi causada per la globalització i l'acceleració. Per dir-ho en poques paraules: l'escala física de la societat humana és massa gran i la velocitat de les seues accions és massa elevada. Vet ací el significat de la *translimitació*. La realitat de la qual —de la translimitació— es fa palesa en diferents processos, i particularment en l'escalfament global i el pic del petroli, incloent-hi també l'extinció d'espècies animals i vegetals, la sobrecàrrega dels sistemes renovables terrestres i marins, l'escassetat creixent de determinats minerals, les múltiples formes de contaminació i la tensió extrema que

ja és detectable entre creixement de la població, proveïment d'aigua i producció d'aliments. Hi ha diversos intents ben interessants de predir quin serà, de totes aquestes possibilitats, el factor limitant. Tanmateix, la pregunta em sembla secundària: els límits al creixement estan estretament interrelacionats i no es manifesten aïlladament. La translimitació (*overshoot*) és un fenomen *sistèmic*.

La translimitació és un estat transitori: no pot durar gaire. Com en diem ara, és insostenible, i ha d'obrir pas a una reducció en les magnituds del sistema (grandària, activitat, integració, diferenciació...) fins que tornen a ser compatibles amb la malmesa capacitat de càrrega de la biosfera. Podem referir-nos al procés de canvi social que implica aquesta reducció d'escala com la *davallada*. En un context així, el decreixement no és una opció moral, política o estètica que els individus poden triar sobre la base de les seues preferències ideològiques, sinó senzillament una part del que s'esdevé necessàriament quan un sistema ultrapassa els seus límits.

En teoria, la davallada pot tenir lloc de dues maneres: o bé com un col·lapse sobtat i catastròfic, a manera d'una desorganització abrupta i intensa que pot dur fins i tot a una espiral de deteriorament i conflicte que amenace la continuïtat de la vida civilitzada; o bé com una reorganització assumida conscientment, dirigida col·lectivament i controlada políticament, cap a una societat més modesta, menys globalitzada i menys accelerada que l'actual, però encara compatible amb un cert nivell de benestar material i amb estructures polítiques complexes, democràtiques. És a dir: un camí cap a l'extinció o una transició cap a una societat a escala humana.

D'una banda, un igualitarisme modest però feliç. A l'altre extrem, una situació en què el que en podríem dir l'ètica de «la barca salvavides» no té alternativa. En la pràctica, tanmateix, la davallada seguirà probablement trajectòries diverses, geogràficament i socialment, entre ambdós pols. Com s'esdevé gairebé sempre en la història, els camins de la davallada s'anuncien incerts, confusos i diversos. És precisament ací que la filosofia de la praxi, amb la seua experiència en l'anàlisi concreta de la situació concreta, podria fer una contribució substancial per a defugir la temptació de simplificar massa.

UNS QUANTS COMENTARIS SOBRE AQUESTA IDEA, PER A CONCLoure

La definició dels aspectes principals de la davallada és la part fàcil. Hi haurà relocalització, descentralització, reducció de grandària, disminució de la velocitat, etcètera. La dificultat comença quan es pren consciència que aquestes coses poden adoptar formes diverses i contradictòries. Que en la pràctica poden associar-se a efectes conflictius de tota mena, funcionant en termes de prova i error. I així, hi caldria considerar problemes com ara els següents.

La relocalització implica un reforçament de la comunitat. Ara bé, la comunitat està associada a nivells més alts de cohesió i solidaritat, però també a més uniformitat, més control i més restriccions a la llibertat individual. D'una banda, oportunitats per a una democràcia de base; d'altra, un perill més gran de caciquisme o de tiranies locals. Defensa contra l'alienació però també pèrdua d'espais per al desplegament de la diversitat...

Ara sabem que la descentralització no mena a una millora o un empitjorament generalitzats, sinó a la diversitat.

Sabem també que el que és petit pot ser bonic, però també fràgil.

La crisi de la globalització pot afavorir la disminució dels excessos innecessaris, però al mateix temps pot donar lloc a mancances temporals de recursos bàsics.

Al final del camí, hauria d'haver-hi alguna mena d'estat estacionari. Això afavoreix l'equilibri, tot i que significa també menys canvi social i a un ritme més lent. Tot plegat, pot semblar poc atractiu des del punt de vista dels valors dominants a la societat industrial, i podria comportar també un bon nombre de conflictes culturals.

La lliçó que cal extraure'n, al cap i a la fi, és clara: no s'ha de veure la davallada només de color de rosa ni amb una negror tenebrosa; una vegada més, ens trobem amb la destrucció del somni del final de la història.

Parem atenció, per exemple, a una de les maneres de simplificació més invocades: el col·lapse. L'anàlisi de Tainter sobre el declivi de societats del passat s'ha convertit en una font d'inspiració per als qui miren de pensar l'eventual col·lapse de la societat industrial. L'esmentat historiador argumenta que els col·lapses porten les societats a situacions amb menys activitat econòmica i menys comerç, amb estructures materials o organitzacions més petites, amb una estratificació social menys polaritzada, amb menys divisió del treball i menys centralització. Correcte, però... que la suma de tot això es pugui descriure adequadament com una simplificació o reducció de la complexitat és força discutible. La idea que el canvi social segueix un camí de complexitat creixent està massa assentada en l'evolucionisme social i la sociologia funcionalista. El col·lapse com a simplificació no deixa de ser el mateix camí, però en sentit contrari. I la sociologia funcionalista sempre ha tingut dificultats a l'hora de comprendre el canvi.

En poques paraules: si del que es tracta és de comprendre un temps de conflictes, incerteses, ruptures i cruïlles, aleshores Gramsci és almenys tan prometedor com Spencer i Parsons.

A més a més, el fatalisme no és l'única forma de la simplificació. Hi ha també el sentit idealista de l'oportunitat.

L'assumpció incondicionada de la llibertat humana i del progrés de la història gràcies a decisions conscients i col·lectives, està instal·lada al centre d'aquells punts de vista, diferents dels comentats adés, que entenen la davallada com una oportunitat per a l'adaptació de les societats a una escala més sostenible, per al canvi adreçat a un estat de coses més petit, més lent i més local, per a transitar de la competició a la cooperació i del creixement il·limitat a l'autocontenció. Aquestes visions mantenen que som davant d'un moment important, decisiu, però que al capdavant la decisió és només nostra.

Breument: si la qüestió és fer tornar a la terra l'incontrolat voluntarisme del tipus «sí que es pot», aleshores Gramsci és almenys tan prometedor com Godwin o el papa Francesc.

En conclusió. El planeta ja no dona més de si i no podem viure més temps a crèdit. Dit d'una altra manera: les circumstàncies ens forçaran a viure amb menys. Si tenim sort podríem viure més bé amb menys, en alguns aspectes si més no. En plena crisi de la dècada de 1970, Enrico Berlinguer va afirmar que «sota les circumstàncies del present, una lluita genuïna i efectiva per una societat millor és inimaginable sense partir d'un requeriment essencial d'austeritat». Era veritat llavors, tot i que no va ser gaire ben entès. I és més veritat encara avui. Atès que la societat industrial està en un estat de translimitació, o hi és ben a prop, i atès que això implica inevitablement l'adveniment d'una era històrica que pot ser definida en termes de davallada i decreixement, la reconstrucció col·lectiva i positiva de l'austeritat és molt més important que les repeticions *ad nauseam* de la fe màgica en un creixement il·limitat en un planeta finit.

Ara bé, què vol dir «reconstrucció positiva de l'austeritat»? S'hi tracta d'una idea oberta a múltiples interpretacions i que no està subjecta a un únic model, així que una resposta categòrica tindria una utilitat més aviat migrada. En qualsevol cas, al meu parer, convindria reflexionar almenys sobre tres temàtiques:

– Una reforma del sistema de producció i distribució de béns i serveis adreçada a desglobalitzar i desaccelerar (més petit, més lent, més local) fins a nivells compatibles amb la capacitat de càrrega de la Terra. Els canvis d'estil de vida, voluntaris o no, no són suficients per ells mateixos. Amb l'actual sistema de producció, fins i tot una austeritat ecològicament conscient seria insostenible.

– Una transició cap a estils de vida més basats en la proximitat espacial entre els diferents àmbits de la quotidianitat, en l'adopció de dietes menys desequilibrades en termes de composició, quantitat i origen, així com en la gestió més orientada a la sostenibilitat del parc residencial existent i en la construcció social d'institucions de convivència.

– La definició i aplicació de regles més igualitàries per a la distribució de la riquesa i del treball, amb la intenció de reduir el perill que l'erosió de la cohesió social i la frustració d'expectatives econòmiques es combinen fins a generar explosions de conflicte i desorganització social a gran escala.

Essencialment, aquesta és l'equació que qualsevol proposta de davallada benigna hauria de resoldre. Per descomptat: si és que un projecte així resulta possible.

Quin Marx pot ser d'ajuda per explorar aquest territori? No ho sé. Potser retorçar-lo fins que esdevinga un ecologista és impossible. Però tal vegada és també innecessari. ◀

ALGUNES REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTVATER, E. (1994): *El precio del bienestar: Expolio del medio ambiente y nuevo (des)orden mundial*, València, Alfons el Magnànim.
- BERLINGUER, E. (1978): *Austeridad: Una ocasión para transformar Italia*, Barcelona, Materiales.
- BOUKHARINE, N. (1971 [1921]): *La théorie du matérialisme historique: Manuel populaire de sociologie marxiste*, París, Anthropos.
- FOSTER, J. B. (2004): *La ecología de Marx: Materialismo y naturaleza*, Barcelona, El Viejo Topo.
- HARICH, W. (1978): *¿Comunismo sin crecimiento? Babeuf y el Club de Roma*, traducció de G. Muñoz, Barcelona, Materiales.
- KAUTSKY, C. (1884): *Socialismo e malthusianismo: l'influenza dell'aumento della popolazione sul progresso della società*, Milà, Fratelli Dumolard [K. Kautsky, *Der Einfluß der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, Viena, Bloch und Hasbach, 1880].
- LÖWY, M. (2009): «Ecosocialismo: hacia una nueva civilización», en *Herramienta*, 42, <<http://www.herramienta.com.ar/revista-impresa/revista-herramienta-n-42>>.
- SACRISTÁN, M. (1978): «En la edición castellana del libro de Wolfgang Harich ¿Comunismo sin crecimiento?», en *Materiales*, 12, pp. 115-129.
- TAINTER, J. (1995): *The collapse of complex societies*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.